

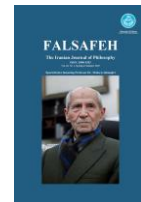

The University of Tehran Press

FALSAFEH

Online ISSN: 2716-974X

<https://jop.ut.ac.ir>

Divine Existence, the Subject of Inquiry: The Conducting Principle of Fundamental Intuition from the Perspective of Najmuddīn Kubrā's Mysticism

Alireza Saati

Ph.D. Graduated of Philosophy, National Technical University of Athens, Writer, and Researcher. Email: Saati.philosophy@gmail.com

Article Info

Article Type:
Research Article
(71-85)

Article History:

Receive Date:
02 September 2025

Revise Date:
02 September 2025

Accept Date:
22 October 2025

Published online:
23 November 2025

Abstract

The flux of Divinity in the concatenations of existence is considered the foundation of mysticism. Sheikh Najmuddīn Kubrā's emphasis on this issue, in the form of a doctrine, marked the beginning of something that ultimately led to the interpretation of the symbolism of colors in Islamic mysticism. The basis of Sheikh Najmuddīn Kubrā's view on this matter revolves around the idea that independent divine existence is not visible, but it causes the seeing of other things, and this is the color of divine glory. This matter progresses so far in the Sheikh that he considers the color black as light and writes a mystical interpretation of it. The interpretation and experience of Sheikh Najmuddīn Kubrā around this axis, and its culmination in the luminous form and the introduction of the topic of "Perfect Natures" and its analysis, constitute the structure and content of the present article.

Keywords:

Divine Color, Symbolism of Colors, Philosopher Angel, Alter ego, Complete Nature, Najmuddīn Kubrā

Cite this article: Saati, A. (2025). Divine Existence, the Subject of Inquiry: The Conducting Principle of Fundamental Intuition from the Perspective of Najmuddīn Kubrā's Mysticism. *FALSAFEH*, Vol. 23, No. 1, Spring-Summer-2025 (Special letter honoring Professor Dr. Mohsen Jahangiri), Serial No. 44 (71-85).

DOI: <https://doi.org/10.22059/JOP.2025.399005.1006925>

Publisher: The University of Tehran Press.

Introduction

The Neo-Platonism of illuminative thought usually belongs to the mystic spiritual wayfaring. The features of this outlook according to schools are essentially manifested in Mysticism, Sufism, or even philosophy. Having been looking for truth, the characteristics of such kind of streams whose fulfillment is concealed in esotericism had sometimes been the same in general, but proportionately different as we can follow in otherwise cases. Yet only there are not advanced outlooks subject to serious attention to which this present essay in the form of a case study is to give a direct contribution.

Insofar as the discussion relates to otherwise cases, I here am to look at one of distinguished characters whose mysticism brought about an overfilled empiric-based contribution to mystical cosmology. Najmuddīn Kubrā the lord-leading master of Kubrawiyya would be the notable face who is fundamentally dealt with this empirical type of mystical thought. The main claim this paper undertakes concerns Najmuddīn Kubrā's innovation of light expressed by him after Suhrawardī. Though the experience of lights in Suhrawardī has always been regarded as a fact which is present in both of the ontological levels of reality and the divine life of the wayfarer or any perception somehow occurred by human recognition, Najmuddīn Kubrā's endeavor to make light and the realized manifestation of light in the form of colors as symbols is something new throughout the history of the Islamic thought.

The flux of divinity in the concatenations of existence is considered the foundation of mysticism. Najmuddīn Kubrā's emphasis on this issue, in the form of a doctrine, was the beginning of something that ultimately led to the interpretation of the symbolism of colors in Islamic mysticism. The basis of Najmuddīn Kubrā's view on this subject is around the axis that the independent divine existence cannot be seen, but it causes other objects to be seen, and this color is the divine glory. This issue goes so far in the Najmuddīn Kubrā that he considers the color black to be light and writes a mystical interpretation to it. Najmuddīn Kubrā's interpretation and experience around this axis and its ultimate in the form of light and the discussion of the topic of "complete nature" and its analysis constitute the structure and content of the present article with the claim basing on which experience – howbeit different from its usual meaning, could be interfered in mystical thought and practice.

All in all, the consequences stem from Najmuddīn Kubrā's mysticism with high anthropogenic influence on further clues after him under the spectrum of colors put attempt on the light Najmuddīn Kubrā insists on to free human being from the shadow – namely, where we encounter the lack of light. The leading alter ego in his mysticism arms human being to recognize the auroral color aligned with material worldly ones for obtaining emancipation. In this šūfī path human body gets consistent with physical colorful lights which are the symbol of transformation. In continue the soul finds stance far from the red fire of the darkness. The most important point here would be the came off relation between physical and spiritual in the way Najmuddīn Kubrā makes up.

Najmoddin Kobra's souvenir for mysticism as a kind of experience is considered a extraordinary achievement and a unique and direct extension of Suhrawardī's philosophy. The results of Najmuddīn Kubrā's mysticism and his students had a significant impact on the thinking and intellectual trends after him. His stay in Khwārazm and his resistance to the Mongol invasion when Central Asia Sufism left this vast region towards Iran, Anatolia and Mesopotamia due to the aforementioned invasion, in view of the tradition of mysticism and Sufism in the land of Iran, which is the common heritage of the geographical area of Iran, is not something that can be left to the forgetfulness of historical oblivion.

فلسفه

شاپای الکترونیکی: ۹۷۴X-۲۷۱۶

<https://jop.ut.ac.ir>

انتشارات دانشگاه تهران

هستی ایزدی، موضوع جست‌وجو اصل گرداننده شهود بنیادی از نظر شیخ نجم‌الدین کبری*

علیرضا ساعتی ✉

فارغ‌التحصیل دکترای فلسفه از دانشگاه پلی تکنیک آتن، نویسنده و پژوهشگر. رایانامه: Saati.philosophy@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

سیلان الوهیت در سلاسل وجود بنیاد عرفان محسوب می‌شود. تکیه شیخ نجم‌الدین کبری بر این مسئله، به شکل یک آموزه، سرآغاز امری بوده که در نهایت به تفسیر سمبولیسم رنگ‌ها در عرفان اسلامی منجر گشته است. مبنای نظر شیخ نجم‌الدین کبری در این باب حول این محور است که وجود مستقل الهی قابل دیدن نیست، اما موجب دیدن سایر اشیاء می‌شود و این رنگ جلال الهی است. این مطلب در شیخ تا آنجا پیش می‌رود که رنگ سیاه را نیز نور می‌داند و تفسیری عرفانی بر آن می‌نویسد. تفسیر و تجربه شیخ نجم‌الدین کبری حول این محور و نهایت آن در صورت نورانی و به میان کشیده شدن مبحث "طباع تام" و تحلیل آن ساختار و محتوای مقاله حاضر را تشکیل می‌دهد.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

(۸۵-۷۱)

تاریخ دریافت:

۱۱ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۱ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۳۰ مهر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۰۲ آذر ۱۴۰۴

رنگ الهی، سمبولیسم رنگ‌ها، فرشته فیلسوف، طباع تام، نجم‌الدین کبری

واژه‌های کلیدی:

استناد: ساعتی، علیرضا (۱۴۰۴). هستی ایزدی، موضوع جست‌وجو؛ اصل گرداننده شهود بنیادی از نظر شیخ نجم‌الدین کبری. *فلسفه*، سال ۲۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴ (ویژه‌نامه گرامیداشت استاد زنده‌یاد دکتر محسن جهانگیری)، پیاپی ۴۴ (۸۵-۷۱).

DOI: <https://doi.org/10.22059/JOP.2025.399005.1006925>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

* ارائه شده در همایش عرفان اسلامی: شیخ نجم‌الدین کبری، عشق آباد و داشاغوز - کهنه اورگنج، سپتامبر ۲۰۰۸

۱. هستی‌ایزدی، موضوع جست‌وجو^۱

شاید گزاف نباشد اگر در مورد هر تفکر مابعدالطبیعی که بتوان نام فلسفه بر آن نهاد بگوئیم که اساسی‌ترین و اصلی‌ترین مسئله آن، معضل وجود است. غالب فلاسفه همچنان که درگیر این معضل بوده‌اند، به دلیل توجه به ماهیت و چیستی اشیاء به مطرح کردن دیدگاهی پرداختند که به واسطه آن موجود بیش از وجود مطمح نظر بود. در راستای این طرز تفکر که مبتلا به ذهن بشر در عالی‌ترین فعالیت خود می‌باشد، یعنی پرداختن به مسئله وجود، عرفای مسلمان با آغاز کردن از زهد و فقر تلاش به گشودن طریقی کردند که با عشق و ذوق وحدت وجود و شهود به کمال خویش رسید و والاترین هدف آنان رسیدن به ذروه و قلّه وجود یعنی یگانگی با حق، نه به معنای حلول و اتحاد که به معنای وحدت شهود و فنا بود. ایشان در این طریق در پی وجود ناب و اصیلی هستند که غیرمشروط و غیرمختلط با هر نوع ترکیبی باشد. وجود مطلق که در عین وحدت با همه تجلیات خود، برای خودش قائل به تشخیص بوده و بنا به گفته خود {إِنِّیْ أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا} (طه: ۱۴) است. یعنی در عین گستردگی در همه انحای وجود، خودش برای خودش قائل به انانیت بوده و همین امر وجه فارق میان وحدت وجود^۲ و همه _ در _ خدایی^۳ می‌گردد. و از این‌روست که هم ایشان معتقدند: {لَیْسَ فِی الدَّارِ غَیْرُهُ دِیَارٌ} و گروهی باز به آن می‌افزایند که: «حتّی الان» و به قول شرف‌الدین داوود قیصری: «قَالَ الْجُنَید «قدس سره»: «الان کما کان» عِنْدَ سَمَاعِهِ حَدِیْثَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «كَانَ اللَّهُ وَلَمْ یَكُنْ مَعَهُ شَیْءٌ»^۴.

و در این میان کسی که به این مقام نایل می‌گردد حائز مقام ولایت بوده و از او به عنوان ولی یاد می‌شود که قال الله تعالی {وَالَّذِینَ جَاهَدُوا فِیْنَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا} (عنکبوت: ۶۹) یعنی خداوند خود طریق وصول به خودش را روشن می‌کند و از این‌رو است که سلوک عرفانی رجوع است. رجوع به حقیقت خود انسان که الله است.

شاهد این مدعا آنکه خداوند خود را به اسم نبی و رسول ننماید است. امّا، خود را به اسم ولی

۱. تقدیم برای آیین نکوداشت دکتر محسن جهانگیری "شاگردی که اساتید خود را درنوردید": نظر به غیبت بعضی اسم‌ها در این مجموعه، به خود اجازه می‌دهم تا این عبارت را ضمن نامه هایدگر به اویگن فینک (چاپ شده در پایان کتاب *The fundamental Concepts of Metaphysics*) به کار برم. هایدگر در آن نامه در ۱۹۶۶ میلادی اویگن فینک را جزو دو سه نفری می‌آورد که در سال‌های آخر دهه ۲۰ میلادی زیر اسم او خط کشیده بود که یعنی "These students are likely to achieve something". این اتفاق در مورد دکتر جهانگیری به شکل بالاتری از فینک رخ داد، اما دریغ که استادی نبود تا زیر اسم او را از دوران جوانی خطی بکشد!

2. Monism

3. Pantheism

۴. قیصری، رسائل قیصری، رسالة التوحید و النبوه و الولایه، با حواشی آقا محمد رضا قمشاهی، تعلیق و تصحیح و مقدمه از سید جلال‌الدین آشتیانی، مشهد: دانشگاه فردوسی: ۱۳.

نامیده که {الله ولیّ الذّین آمنوا} (بقره: ۲۵۸) و «هُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ» (شوری: ۲۷) و از این‌رو است که هر آنکه متصف به صفات الهی گردد که نهایت آن فنا است نیز بدین لقب نایل گردد و این اسم همواره در دنیا و آخرت در بندگان جریان و سریان می‌یابد. مظاهر آن هم اولیاءالله هستند که جهان هرگز از وجودشان خالی نمانده و نخواهد ماند و البته طریق‌الکتاب ولایت آسان نبوده و خالی از سعی و کوشش نیز نیست و شاید به تحقیق بتوان گفت که از همین رو است دلیل نوشتن کتب با نام‌هایی چون: *مِهْاجُ السَّالِکِینَ*، *تَشْوِیقُ السَّاکِینَ*، *آداب سلوک* و... توسط اعظم مشایخ و عرفا تا به رونده که جهت فَنای در وحدانیت می‌رود، راه و چگونگی پیمودن را بنمایانند. یکی از این افراد در سنت عرفان اسلامی ابوالجَنّات احمد بن عمر بن محمد خَیَوَقی^۱، ملقب به نجم‌الدین و مشهور به شیخ ولی تراش است. خدمت او به تصوف تا آنجا است که وی علاوه بر ایجاد مسیری تازه در تعلیم و تعلم اصول سلوک، همان‌گونه که از مشهورترین لقب او برمی‌آید، استادی کسان زیادی، تا بدانجا که عده کثیری از ایشان از بزرگان مشایخ گشتند را برعهده گرفت. حمدالله مستوفی در *تاریخ گزیده*، جامی در *نفحات الانس* و صاحب *سفینه‌الاولیاء* هر یک به گونه‌ای به این صفت شیخ اشاره و تأکید کرده‌اند.

حمدالله مستوفی می‌گوید: «در مدت عمر دوازده کس را به مریدی قبول کرده، اما همه مشایخ کبارند^۲». جامی در کتاب نفیس و ارزشمند *نفحات الانس من حضرات القدس* در مورد این لقب شیخ می‌گوید: «نجم‌الدین را ولی تراش خوانند چون در غلبات وجه نظر مبارکش به هر که می‌افتاد نه تنها آتش به جانش می‌زد بلکه به مرتبه ولایت می‌رساندش. چنانکه گفته‌اند بازرگانی به قصد تفریح به خانقاه شیخ راه یافت، در آن لحظه شیخ را حالتی قوی بود، نظری به آن بازرگان افتاد و او را به مرتبه ولایت رساند. شیخ از او پرسید: در کدام ولایت زندگی می‌کنی؟ گفت: فلان جا، شیخ وی را اجازه ارشاد نوشت تا در وطن خویش مردم را اجازه ارشاد و دستگیری نماید^۳».

بنا به گزارشات تاریخ تصوف، قدرت روحی نجم‌الدین آن قدر قوی بود و ژرف که می‌توانست با نگاهی به باطن هر کس، مس وجود او را، زر خالص گرداند. قرابت با مفاهیم عالیّه عینی، وجود شخص او و ادراک حضور مکرر رسول خدا و اولیاءالله، او را چنان قوی و عمیق کرده بود که نگاه نافذش بر فرد، فرد را دگرگون می‌کرد و بدین واسطه مریدان مستقیم او هر یک ولی شدند. چنان‌که نام ایشان نشان می‌دهد سلوک تک تک این تربیت یافتگان مکتب شیخ حاکی از این امر است. از جمله مریدان او عبارتند از:

۱. سبکی، تاج‌الدین عبدالوهاب بن علی (۱۹۷۱). *طبقات الشافعیة الکبری*، قاهره، داراحیاء الکتب: ۲۵/۸.

۲. حمدالله مستوفی (۱۳۶۲). *تاریخ گزیده*، تهران، امیرکبیر: ۶۶۹.

۳. جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۳۷). *نفحات الانس من حضرات القدس*، تصحیح و مقدمه مهدی توحیدی پور، تهران، کتابفروشی محمودی: ۴۱۹.

۱. ابوسعید مجدالدین شرف بن مؤید بغدادی (مقتول به سال ۶۱۶/۶۰۷ هـ.ق).
 ۲. شیخ سعدالدین محمد بن مؤید حموی (م. ۶۵۰ هـ.ق).
 ۳. شیخ سیف‌الدین باخزری (م. ۶۵۸ هـ.ق). لازم به ذکر است که او مشهورترین فرد پس از شیخ است که در بخارا پس از او به تعلیم اشتغال داشت.
 ۴. شیخ نجم‌الدین رازی، صاحب *مرصاد العباد* (م. ۶۴۵ هـ.ق).
 ۵. شیخ بهاء‌الدین محمد، بهاء ولد پدر مولانا جلال‌الدین محمد بلخی (م. ۶۲۸ هـ.ق).
 ۶. شیخ فریدالدین عطار نیشابوری (مقتول به سال ۶۲۸ هـ.ق).
 ۷. شیخ بهاء‌الدین زکریا مولتانی (متوفی ۶۴۱ هـ.ق).
- او علاوه بر تربیت شاگردان بسیار با ویژگی‌هایی که گفته شد در گشایش راهی تازه و مطرح کردن اصولی نو در چگونگی طی طریق نیز جزو متقدمین بود. خود در دلیل نوشتن کتاب *رساله السائر الحائر الواجد الی السائر الماجد* می‌گوید:

«پیش از این، از این ضعیف خواص اصحاب معنی که به صورت دور ترک بودند و از راه معنی نزدیک، التماس کردند کتابی به زبان تازی، که روشن‌ترین همه زبان‌ها است، تا دستوری بود در راه حق تعالی. و شرط و علامات آن جمع کردیم. و نام آن کتاب، *رساله الهائم الخائف من لومه اللائم الطالب بقلبه الهارب بقلبه* نهادیم و به‌حمدالله تعالی مقبول آمد و مقدمان دین و شریعت نبوی قبول فرمودند، و موافق حال ایشان آمد. لکن جماعتی دیگر که از زبان تازی دور ترک بودند و ایشان را مؤانستی بیشتر بود، التماس کردند تا یکی دیگر مانند آن یا نزدیک آن، کتابی کنیم به زبان پارسی که تلو زبان تازی است در حلاوت و فصاحت، تا فایده عام‌تر بود. اجابت کردیم و بر مهمات دیگر که بود، مقدم کردیم و نام او *رساله السائر الحائر الواجد الی السائر الواحد الماجد* نهادیم. و در نهاد این نام، پنج شش معنی گوش داشتیم، یکی آنکه مرد سائر باید در راه حق تعالی، که از راه تمنی چیزی نتوان یافت؛ دیگر آنکه مرد واجد باید از وجد و وجدان و موجودت و وجود، زیرا که تا مرد در وجد نباشد به چیزی نرسد و نیز از راه فال نیکو باشد، زیرا که یافتن چون نیافتن نباشد؛ دیگر آنکه نام ستاری او یاد کردیم تا گناهان و خرده‌های ما را به کرم عفو فرماید؛ دیگر نام واحدی او در آخر نام آوردیم تا بدانند رونده که آخر راه فنای رونده است در وحدانیت. و در نام رونده حائر آوردیم و در نام حق تعالی، ماجد، زیرا که ماجد مستحق ثنای بی حد و اندازه بود و سیار در آن متغیر گردد. اکنون بیاید دانستن که راه رفتن را پیشینیان هشت شرط نهاده‌اند، بعد از مسلمانی تمام و ما در آن هشت شرط دو شرط دیگر در افزودیم، تا ده شده «تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ».

بدین ترتیب شیخ شروط و اصولی را در آداب سلوک تجدید و پایه‌گذاری کرد. از طرفی در

۱. مدرس، محمدعلی (بی‌تا). *ریحانة الادب*، تبریز، شفق: ۱۴۳/۶.

۲. نجم‌الدین کبری (۱۳۶۱). *رساله فارسی السائر الحائر*، به اهتمام مسعود تاسمی، تهران، کتابفروشی زوار: ۱۷-۱۹.

نام‌گذاری کتاب نخست، می‌بینیم که شیخ از واژه «لَوْمَةٌ لَائِمٌ» مربوط به آیه ۵۴ سوره مائده استفاده کرده و این همان آیه‌ای است که «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» در آن آمده که ابتدا خدا ایشان را دوست دارد و آنها نیز خدا را دوست دارند و این پایه بحث محبت و رابطه آن با معرفت در یافتن حقیقت از نکات عمده مکتب شیخ کبری به شمار می‌آید.

همین قدرت روحی، نوشتاری و نفوذ شیخ باعث شد تا فرقه‌ای را تأسیس کند که مقسم سلاسل بسیاری در تصوف گشته و در برابر سهروردیه مغرب قسمت اعظمی از آسیای صغیر را دربرگیرد. سلسله‌ای که از شیخ معروف کرخی دربان حضرت ثامن‌الائمه علی بن موسی الرضا (ع) آغاز و به واسطه بزرگانی چون جنید بغدادی و ابوالنجیب سهروردی به شیخ درویش محمد مقتدی مشهور به پیر پالان‌دوز و قطب‌الدین نیریزی می‌رسد و آنکه در این میان واسطه‌العقد یاران است، شیخ ولی تراش طامه الکبری می‌باشد.

اگرچه سلسله کبرویه که گاه با نام‌های ذهبیه و رضویه نیز مطرح می‌شود اغلب نام‌آوران گذشته را به خود نسبت می‌دهند، ولی آنچه مسلم است یکی اینکه جایگاه و موقعیت شیخ نجم‌الدین کبری در این سلسله بسیار مهم و والا است و دیگر اینکه آموزه‌های شیخ آنقدر تأثیرگذار بوده که بسیاری از مشایخ به دنبال آن بوده و در نهایت صرفاً به وجود الهی ختم می‌شوند، چرا که به چیزی غیر از آن قائل نیستند و همین است آن حقیقتی که شیخ نجم‌الدین کبری به شکل منحصر به فردی آن را اظهار داشته و به آن اهتمام می‌ورزیده است، یعنی اینکه موضوع جست‌وجو، هستی ایزدی است و شیخ این اصل را اصل گرداننده شهود بنیادی می‌داند.

وجود مستقل الهی قابل دیدن نیست، اما موجب دیدن سایر اشیاء می‌شود و این رنگ جلال الهی است. آنه ماری شیمل در کتاب *بعاد عرفانی/اسلام* معتقد است که سلسله کبرویه نوعی نمادگرایی یا سمبولیسم رنگی ماهرانه را به وجود می‌آورد.^۱ اهمیت این مطلب نزد شیخ و شاگردان او تا آنجا است که خود شیخ اینچنین می‌نمایاند که نخستین عارفی باشد که نگرش خود را بر پدیده رنگ‌ها و احساس نورهای رنگی‌ای که در درازای حالات مینوی عارف بدو دست می‌دهد، متمرکز ساخته و دیگران نیز همچون شاگردان و استادان پیرو مکتب او همچون نجم‌الدین دایه و شیخ علاءالدوله سمنانی هر یک به نوبه خود دیدگاهی را بر این مبنا پایه‌ریزی کرده و کشفیات و تجربیات روحی - اخلاقی را همچون خود نجم کبری بر مبنای هاله به‌وجود آمده ارزیابی می‌کردند. در تمامی فلسفه‌های اشراقی نور را با مراتب خود از آن جهت می‌آورند که نامحسوس‌ترین محسوسات بوده و بهترین وسیله برای بیان درجه اشراق.

نجم‌الدین دایه، رنگ سفید را نشانه اسلام، زرد را ایمان و آبی سیر را نماد احسان و سبز را از

۱. شیمل، آنه ماری (۱۳۷۴). *بعاد عرفانی/اسلام*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی: ۲۲۳.

آن ایمان می‌داند. آبی روشن نشانه ایقان، قرمز عرفان و سیاه هیمان و محبت است.^۱ ورای نور سیاه - که به تجربه درآوردن آن را معادل تجربه فنا شمرده‌اند - نگره زرد قرار دارد، یعنی رنگ حیات ابدی و بدینسان بنیان کبرویه بر رنگ‌ها و نتایج آن و همچنین مسئله ولایت استوار است که همه و همه در خدمت رسیدن به هستی ایزدی است و اصلاً همین اصل است که برانگیزنده تمام شهودات است به سوی خود.

هر که در پرتو نور مصطفی خود را جای داد و در ظل حمایت او گریخت، خضروار به منبع آب حیات که مطلع انوار صفات است رسید و از کوثر عنایت جام محبت درکشید و مستعد آن شد که ملک تعالی به صفت جلال و جمال بر وی تجلی کند. این نور حقیقت واحده ذومراتبی است که بنا به تعریف سهروردی در *حکمة الاشراق* «ان کان فی الوجود مالا یحتاج الی تعریفه و شرحه فهو الظاهر و لا شیء اظهر من النور فلا شیء اغنی منه عن التعریف»^۲. یعنی «اگر در هستی چیزی باشد که از هر گونه شرح و تعریف بی‌نیاز است آن ظاهر بالذات بوده و چیزی ظاهرتر از نور در هستی وجود ندارد». به عبارت دیگر باید گفت هر چیز دیگری هم در پرتو آن آشکار می‌گردد و نکته اینکه این توجه شیخ نجم‌الدین به نور و پدیدارهای شهودی رنگ‌ها و اشراقات باعث شد تا ملاقات مریدان نجم‌الدین با مریدان چهره برجسته عرفان اسلامی محیی‌الدین ابن عربی برای آینده معنوی اسلام شرق واقعه‌ای بس پر اهمیت افتد. «و به طور تمثیلی می‌توان مکان جغرافیایی ملاقات را حکمت "اشراقی" نوری سهروردی قرار داد، زیرا تعلیمات نجم‌الدین کبری نیز نوعی عرفان تجربی مبتنی بر نور است»^۳. آنچه برای نجم‌الدین مهم بود دریافت اشراقات رنگی‌ای بود که به شکل هاله بر عارف در حالات معنوی وی ظاهر می‌گردد و او برای بیان مرتبه پیشرفت معنوی، این اشراقات را با تحلیل درجات رنگ‌ها بیان نمود و این مابعدالطبیعه نور که به درجات مختلف و رنگ‌های متفاوت آن وابسته است تنها بر یک "ادراک شهودی" مستقر است که در نتیجه آن رنگ‌ها و انوار که خبر و عمده‌ترین فلسفه‌های عرفانی است، از تجربه‌های شخصی شیخ است.

در کتاب *فوائح الجمال و فوائح الجلال* می‌گوید: «الفرق بین الوجود و النفس و الشیطان، فی مقام المشاهده: الوجود ظلمة شديدة فی الاول، فاذا صفا قليلاً، تشکّل قدامک به شکل الغیم الاسود، فاذا کان «عرش الشیطان» کان احمر، فاذا صلح و افنی الحظوظ منه، و ابقى الحقوق، صفاً و ابیضاً مثل المزن و النفس اذا بدت، فلونها لون السماء، و هو الزره و بها بتعان کنبعان الماء

۱. شیمل، ۱۳۷۴: ۲۲۳.

۲. شرح *حکمة الاشراق* سهروردی، چاپ سنگی: ۲۸۳.

۳. کرین، هانری (۱۳۸۰). *تاریخ فلسفه اسلامی*، ترجمه سید جواد طباطبایی، چاپ سوم، تهران، انتشارات کویر: ۴۲۰-۴۲۱.

من اصل الینوع فاذا كانت «عرش الشیطان»، فكأنها عينٌ من ظلمه و نار، و یكون نبعانها اقل... فان الشیطان لا خیر فیه. و فیضانُ النَّفس، علی الوجود و تربته منها. فان صفت و زکت، أفاضت علیه الخیر. و إن أفاضت علیه الشرُّ فكذلك: نبتَ منه الشرُّ^۱.

همان‌گونه که در این عبارات مشاهده می‌شود، به نظر شیخ نجم‌الدین کبری سرشت آفرینش یا هستی طبیعی (وجود) در درجهٔ اوّل همان ظلمت و تیرگی بی‌نهایت است که سالک را به خود جلب می‌کند، و آنگاه که اندکی صفا و روشنی در آن به‌وجود بیاید، به شکل ابر تیره‌ای مجسم می‌گردد، و هرگاه وجود با چنان وضعی که دارد در دست تسلط شیطان درآید به رنگ قرمز ظاهر می‌شود و از آن پس که رو به اصلاح گذارد و خطوط نفسانی را از خود دور بسازد، و حقوقی که لازمهٔ اوست در خویشتن برقرار دارد، صفا و پاکی ویژه‌ای پیدا کرده و چون ابری سپید می‌گردد. و نفس آدمی به مجردی که ظهور نماید، به رنگ آسمان که رنگ کبودی است ملون گردد، و مانند آبی که از چشمه‌سار می‌جوشد به جوشش درآید و در این موقع اگر در دست تسلط شیطان قرار بگیرد چنان ماند که چشمه‌ای تیره و یا آتش بر افروخته‌ای باشد، و جوشش آنها در این هنگام رو به کاستی گذارد، زیرا خیری در شیطان نیست تا اجازه دهد که چشمهٔ نفس به جوشش درآید.

از طرف دیگر نفس است که بر وجود فیضان دارد و از ناحیهٔ آن تربیت پیدا می‌کند، اینک هرگاه نفس آدمی جامهٔ صفا و تزکیه بر اندام خود راست آورد، چشمهٔ خیر را برای وجود روان می‌سازد و آثار خیر از او به ظهور می‌رسد، و اگر در شرارت را به روی آن بگشاید، جز گیاه شرارت در سرزمین آن نمی‌روید.

سپس شیخ بعد از برشمردن مراتب و رنگ‌ها می‌گوید: «ثم تفنی المعانی فی ینبوع المعانی، و هو القلب، فیستقیم الامر علی لونٍ واحدٍ، و هو الخضره، و هو لونُ حياه القلب، ثم یبقی بعده لونُ العقیق، و هو لونُ العقل الکبیر... من اتصف به، حمله علی ما یحبُّ أن یوجد، و یمنعه عما یحبُّ عدمه. شاء صاحبه أم أبی، بل لا یأبی علیه، کمالاً تابی علی الروح اذا احترزت من النار! و هذا اللون^۲، أنما یظهر بالسیر بعد العسر... و هو عسر المجاهده، فان المجاهد إذا رابط ثغر الصدق و الاخلاص، نزل علیه من الواردات الثقال کالجبال الراسیات حتّی یندقّ فی الارض و یصیر بها^۳».

مشاهدهٔ این انوار از ابتدا تا انتها حاکی از پیشرفت مینوی سالک است در جست‌وجوی هستی ایزدی. همان‌گونه که نور حقیقت واحدی است سالک نیز در مقام جمع، تنها حق را موجود

۱. نجم‌الدین کبری (۱۹۹۳). *فوائد الجمال و فوائد الجلال*، تحقیق یوسف زیدان، دار سعاد الصباح: ۱۲۵-۱۲۶.

۲. مقصود رنگ عقیق سرخ است.

۳. نجم‌الدین کبری، ۱۹۹۳: ۱۵۳-۱۵۴.

می‌بیند که البته برای رسیدن به این مقام سعی و مجاهده لازم است. ذوق درونی سالک لازم است و به نظر شیخ «و الذوق و المشاهدة ثابتان معاً، ألا أن المشاهدة سببها فتح البصيرة، بكشف العطاء عنها... و الذوق سببه تبديل الوجود و الارواح»^۱.

با این ذوق و مجاهده سالک توسط عشق و شوق پاک گشته و عزلت و خلوت را بر هر چیزی ترجیح می‌دهد و ذکر و طهارت دائم و فکر نیک پیشه او می‌شود. اتفاقاً شیخ در کتاب *الاصول العشره* که به *رسالة الطرق* نیز معروف است، در اصل پنجم از اصول دهگانه، عزلت را مطرح کرده و ضمن ضروری دانستن آن، آن را عبارت می‌داند از «بیرون آمدن از آمیزش خلق به اختیار و بریدن از ایشان، چنان‌که به موت، مگر از خدمت شیخی که به حق رسیده باشد و مربی او باشد. و چنین شیخی همچون غسال میّت است»^۲.

بدین سان سالک از تلوین که مقام حال است و غیر استوار خلاص شده و به تمکین که مشاهده دائم است می‌رسد که البته تمام این مکاشفات به همّت و کمک شخصی ولی است. چون اوست که قائم به خدا است و بدون ولایت و تصرف ولی در وجود سالک، رسیدن به ثمره مجاهده دشوار و چه بسا غیرممکن است.

در خلوت تربیت شکل می‌گیرد و سالک رنگ‌ها را نه تنها مشاهده می‌کند بلکه آنها را به جان احساس می‌کند، چرا که خود انسانی نورانی است و درک این نور برای او به کمک ولی و زمینه محبت است که پدید می‌آید، چون که شخص محب جز محبوب چیز دیگری را نمی‌بیند و برای درک آن نیاز به معرفت دارد. سالک می‌بایست به جواهری که در این ظلمات به ودیعه نهاده شده توجه نکند، ولی با صدق در آنها فرو رود. در این طریق سخت مجاهده، ترس به امن بدل شود و نور مطلق که صفت حق است و منزّه از حلول و اتحاد با رنگ سبز تجلی یابد و سالک دریابد که این تجلیات شجره وجود است.

شیخ محبت و معرفت را توأمان دانسته و در *فوائح* می‌گوید: «و اعلم أن كلّ أحدٍ من السيارين يؤتی اسماً من اسامیه العظام. والاسم الاعظم ينبع من القلوب، و الاسم الأعظم مرکّبٌ من جميع آیات، فما من آیه فی عالم الغیب و الشّهاده، ألا هی حرفٌ من حروف الاسم الأعظم؛ فبقدر ظهور البینات و الآیات و العلامات و الأمارات، یزداد الاسم الأعظم... و سواء قلّت المعرفة و الاسم الأعظم! و نهایة الامر المعر و المحبه و المحبه ثمره المعرفة، لأن من لا یعرف لا یحب. و محبته

۱. نجم‌الدین کبری، ۱۹۹۳: ۱۴۸.

۲. نجم‌الدین کبری (۱۳۶۳). *اصول العشره*، ترجمه و شرح عبدالغفور لاری، تهران، نشر مولی: ۱۴.

لنا سابقه علی محبتنا له و من أحب شیئاً، اکثر ذکره، و يقول الحق سبحانه و تعالی: «كذب من ادعى محبتی، ثم اذا جئته الليل نام عني» و علامه المحب أنه لا يرى شیئاً سواه، حاله، لا علماً^۱. بدین سان اسم اعظم مرکب است از جمیع آیات و محبت و معرفت در نهایت راه همراه با یکدیگر و به قولی لازم و ملزوم هم‌اند چون کسی که در نیابد، محبت نیز نخواهد داشت و کسی که محبت داشته باشد، علامتش معرفت است. معرفت به اینکه هیچ چیز غیر از او را نمی‌بیند و تمام هستی برای هستی ایزدی است. انسان و عالم نیز جزئی از این هستی‌اند و از اینجا درمی‌یابیم که این دو نیز فرقی با آن هستی ندارند. آنچه که تمام این مجاهدتها، آداب و ارکان طریقت در جهت جست‌وجوی او بوده است. در این حال که سالک به مرتبه تمکین رسیده، محبت تمهید فنا است، پس فریاد برمی‌آورد: لمن الملك اليوم؟

و در خود این را درمی‌یابد که: لله الواحد القهار.

و این است سر «لیس فی الدار غیره دیار». چرا که در این حالت خود به مرتبه ولی رسیده، انیت او شکسته می‌شود و خود را عین وجود الهی می‌یابد و متصف به صفات او نیز می‌شود. و اعلم ان {الله نور السموات و الارض} (نور: ۳۵)، و نور الرسول من نور العزه، و نور الاولیاء و المؤمنین من نور الرسول. فلا نور الا نوره. و هذا سر الایتین:

{من كان يريد العزة فلله العزة جميعاً} (فاطر: ۱۰)

{و لله العزة و لرسوله و للمؤمنین} (منافقون: ۸)

پس به نظر شیخ همه نور خدا می‌شود و مشاهده این انوار و رنگ‌ها برای او ممکن. یعنی در تلازم بین عرفان و محبت که رابطه‌ای دوسویه با یکدیگر دارند، حقیقت برای او رخ می‌نماید. با افزایش محبت، معرفت شعله‌ور می‌گردد و با اشتعال معرفت، محبت افزون. شیخ می‌گوید آن قدر خدا را گفتیم تا آنکه وقتی باز می‌ماندیم، صدایی از درون دل فریاد می‌زند و ما خود را در میان صفات جلال و جمال و قهر و لطف مشاهده می‌نمودیم و آیات ظاهری و باطنی برای ما هویدا می‌گردید.

این گفتن خدا، از نظر شیخ به واسطه ذکر است که انجام می‌شود. به نظر او، ذکر کلمه طیبه‌ای است که همراه با مواجهه هویت از طرف بالای سر صعود می‌کند و به پیشگاه حق تعالی معرفی می‌شود و خدا هم او را در پرتو فضل خود قرار می‌دهد و از نعمت خویش که از واردات روحانیه و انوار قدسیه است برخوردار می‌سازد و سراپای او را امن و ایمان و رغبت و شوق و محبت و ایمان و ایقان و اتقان و عرفان فرا می‌گیرد و مملو از فیض و کمال می‌شود. ذکر حق در

۱. نجم‌الدین کبری، ۱۹۹۳: ۱۷۶-۱۷۷.

۲. نجم‌الدین کبری، ۱۹۹۳: ۱۷۲.

دل استغراق یافته، نه استغراق فنا که استغراق وقوع و ورود در قلب. همین ذکر از نظر شیخ آتش است، و جالب‌تر اینکه شیطان را نیز آتش معرفی می‌کند. یعنی ذکر و شیطان هر دو آتشین‌اند. شیخ معتقد است «الفرق بین النار الذکر و نار الشیطان، أن نيران الذکر صافیة سريعة الحركة و الصعود الى الفوق... و نار الشیطان فی کدر و دخان و ظلمة، و كذلك، بطیئة الحركة. و كذلك یفرق بین النارین بطریق الحاله^۱».

آنچه شیخ در اینجا بدان اشاره دارد تفاوت دو آتش ذکر و شیطان است که هر دو آتشین‌اند، اما آتش ذکر از کدورت صاف و شعله‌ور در فضای لاهوتی سینه است و با سرعت رو به بالا حرکت می‌کند ولی آتش شیطان مکدر، دودآلود و کند است.

در جست‌وجوی هستی‌ایزدی که مایه فعال کردن شهود است، ایده رفتن به سوی مشاهده نور سبز را شیخ با تیزبینی تمام بازبینی و دنبال می‌کند. همچنین دگردیسی موضوعات حسّی که از دگردیسی حواس به "حواس فراحسی" است را نشان می‌دهد. این شعله سینه هم از سینه است و هم به واسطه راهنمای انسان نورانی. راهنمای آتشین و راهنمای نور در پایه خورشید دل، ایمان و معرفت. خورشیدی روحانی که راه را بر سالک می‌نمایاند و با توجه به زیربنای محبت که ذکر آن گذشت تنها با مهر به ادراک درمی‌آید.

شیخ، در زندگی خود از دو معاشقه یاد می‌کند که یکی در ساحل نیل در مورد دل بستن به کنیزکی است که آتش عشق او در شیخ زبانه می‌کشد تا آنجا که در هر نفس آتش از دهان او بیرون می‌آید و در مقابل خود آسمانیان را می‌بیند که در برابر هر نفس او آتش برمی‌افروزند که شیخ این آتش‌ها را می‌بیند. آتش‌ها در برابر هم، میان او و آسمان حایل می‌شوند به گونه‌ای که آن‌ور ناپیدا است.

در عشق دیگر که در مغرب زمین بود و به گفته شیخ به اتحاد فیما بین و معاشقه منتهی به صفای روح بدون شهوت رسیده بود، شیخ می‌گوید: چهره آن فریبا همچنان در کانون او آتش می‌زد و در نهایت هر دو حادثه بنا به قاعده «المجاز قنطرة الحقیقه» شیخ نزد خود درمی‌یابد که شاهد من در آسمان است و در تمام این مسیر او شاهد آسمانی را به گونه‌ای می‌جوید که شاید بهترین مقایسه آن با نظریات هرمس و اندیشه‌های هرمسی عالم اسلام به‌خصوص "طباع تام" باشد.

هانری کربن در کتاب تاریخ فلسفه اسلامی خود می‌نویسد: «مبحث "طباع تام" یکی از جذاب‌ترین مباحث ادب هرمسی است. طباع تام، ذات روحانی، "فرشته فیلسوف" و راهنمای شخصی او است و شخصاً به او حکمت می‌آموزد. در واقع، طباع تام، نام دیگر همزاد آسمانی و

۱. نجم‌الدین کبری، ۱۹۹۳: ۱۲۷.

صورت نورانی است که مانند نفس در آیین زرتشتی و مانوی به برگزیدگان در پایان زندگی ظاهر می‌شود^۱.

بنابراین این طبع تامّ که روحانیت یا فرشته‌ای است که فیلسوف را به فرزانی و خرد رهنمون می‌کند به‌طور کلی نامی دیگر از Alter ego یا Daëna می‌باشد که صورت نوری است مشابه با روح و در آیین زرتشتی و آیین مانوی آن صورت نور در لحظه ارتحال از این جهان به برگزیدگان تجلّی می‌کند.

به عقیده شیخ، از جمله دریافت‌های نور فراحسی، رنگ ارغوانی نزدیک به سرخ، نشانه فرشته خود در شکل مضاعف او است. یعنی شکل عالم اکبر به‌عنوان فرشته کلام و تجلیات دست نیافتنی به‌عنوان عالم صغری، نور خودآگاه درون، که همه در جهت حرکت به سوی نور سبز است و در هر مرتبه‌ای، هر درجه نور مخصوص به خود را بازمی‌تاباند، تا انتها که درک هستی ایزدی است، و درونی‌ترین راز در جهت حرکت به سوی فراآگاهی و نور سیاه- که از سوی شاگردان شیخ مطرح شد و ضدّ تاریکی اهریمنی است-حضور و دریافت شاهد آسمانی است. انسان نورانی و راهنمایی که در جهت خودآگاهی یافتن در غایت کمال و مقصد سلوک درونی که فرد را از چاه‌های زمینی بیرون کشیده و به سوی هستی ایزدی رهنمون می‌گرداند تا آنجا که دریابد که هرچه هست اوست.

اینکوس مانلیوس سورنیوس بوتیوس^۲ آخرین فیلسوف بزرگ مسیحی _ رومی (متولد ۴۸۰ م) در شهر رم می‌گوید: «و از زمین که برگشته شد، هدیه ستارگان به ارمغان می‌آید»^۳.

شیخ نجم‌الدین کبری، شیخ ولی تراش، با تأکید بر انسان و جدا ندانستن هستی او از هستی خداوند نظریاتی بدیع پیرامون توانایی انسان ارائه کرد. او با تأکید بر وجود رنگ‌های هاله‌ای در انسان و استعانت در دریافت و مشاهده آنها توسط وجود انسانی که چیزی غیر از هستی ایزدی نیست، رنگ آبی را رنگ مشترک میان نفس انسانی و آسمان دانست، که وجودش آرام است ولی سیار سوی بی حرکتی، در برابر رنگ سرخ و رنگ آتش که پر توان و محرک است با دو معنا و صورت متضاد آن به شرحی که گذشت.

شیخ تلاش دارد بگوید انسان توانایی مشاهده رنگ‌ها را دارد و در صورتی که برای درک حقیقت به جست‌وجو بپردازد، مرتبه به مرتبه سلوک تمامی این هاله‌ها را خواهد دید یا به بیان بهتر شهود خواهد کرد که اینها به تمامی چیزی نیست جز اشارات ربّانیه و گرداننده این شهود بنیادی و موضوع جست‌وجو، هستی ایزدی است.

۱. هانری کربن، ۱۳۸۰: ۱۸۱-۱۸۲.

2. Anicius manlius severinus Boethius.

3. Superata tellus sidera donat.

منابع

- پیرنیا، حسن، اقبال، عباس (۱۳۷۰). *تاریخ ایران*: تهران، کتابفروشی خیام.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۳۷). *نفحات الانس من حضرات القدس*، تصحیح و مقدمه مهدی توحیدی پور: تهران، کتابفروشی محمودی.
- حیدرخانی، حسین (۱۳۷۴). *سماع عارفان*، انتشارات سنایی.
- دینانی، غلامحسین (۱۳۸۱). *دفتر عقل و آیت عشق*، جلد سوم: تهران، طرح نو.
- زرین کوب، عبدالحسین (۲۵۳۶). *ارزش میراث صوفیه*: تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۷). *پله پله تا ملاقات خدا*، چاپ یازدهم: تهران، انتشارات علمی.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۵۷). *جست و جو در تصوف ایران*: تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۶). *دنباله جست و جو در تصوف ایران*: تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- سبکی، تاج الدین ابونصر عبدالوهاب (۱۳۲۴). *طبقات الشافعیه الکبری*، قاهره.
- صفا، ذبیح الله (۱۳۷۱). *تاریخ ادبیات در ایران*، چاپ دوازدهم.
- عطاری، فریدالدین (۱۳۷۹). *تذکره الاولیاء*، چاپ اول، اساطیر، تهران.
- فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۸۴). *شرح زندگانی مولانا*، چاپ سوم، تیرگان.
- کرین، هانری، *انسان نورانی در تصوف ایرانی* (۱۳۸۳). ترجمه فرامرز جواهری نیا، چاپ دوم، آموزگار فرد، شیراز.
- کرین، هانری (۱۳۸۰). *تاریخ فلسفه اسلامی*، ترجمه سید جواد طباطبایی، چاپ سوم: تهران، انتشارات کویر.
- محمدی، کاظم (۱۳۸۰). *نجم الدین کبری*، طرح نو، تهران.
- مدرسی چهاردهی (۱۳۸۲). *نورالدین، سلسله های صوفیه ایران*: تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- نجم الدین کبری (۱۳۶۲). *آداب الصوفیه*. به اهتمام مسعود قاسمی، کتابفروشی زوار، تهران.
- نجم الدین کبری (۱۳۶۱). *الساير الحایر*. به اهتمام مسعود قاسمی، کتابفروشی زوار، تهران.
- نجم الدین کبری (۱۹۹۳). *فوائد الجمال و فوائد الجلال*، درسه و تحقیق یوسف زیدان، دار سعاد الصباح.
- نجم الدین کبری (۱۳۶۳). *الاصول العشره*، ترجمه و شرح عبدالغفور لاری، مولى، تهران.
- نجم الدین کبری (۱۳۶۴). *رساله الى الهائم الخائف من لومه اللائم*، مقدمه توفیق سبحانی، سازمان انتشارات کیهان.
- Attar, Farid al-Din (1999). *Tazkirat al-Awliya*, first edition, Asatir, Tehran.
- Corbin, Henry (2001). *History of Islamic Philosophy*, translated by Seyyed Javad Tabataba'i, third edition, Kavir Publishing House, Tehran.
- Corbin, Henry, *The Luminous Man in Iranian Sufism* (2004). Translated by Faramarz Javaherinia, second edition, Amuzgar Fard, Shiraz.
- Dinani, Gholamhossein (2002). *The Book of Reason and the Verse of Love*, Volume 3, New Design, Tehran.
- Forozanfar, Badi' al-Zaman (2005). *Biography of Rumi*, third edition, Tirgan.
- Heydarkhani, Hossein (1995). *The Hearing of the Mystics*, Sanaei Publications.

- Jami, Nooruddin Abdolrahman (1998). *The Breaths of the Divine Spirits*, edited and introduced by Mehdi Tohidipour, Mahmoudi Bookstore, Tehran.
- Modarresi Chahardeh (1382). *Noor al-Din, Sufi Syllables of Iran*, Scientific and Cultural Publications, Tehran.
- Mohammadi, Kazem (2001). *Najm al-Din Kubri, Tarh al-Naw*, Tehran.
- Najm al-Din Kubri (1361). *Al-Sayer al-Hayyar*. Edited by Masoud Ghasemi, Zawar Bookstore, Tehran.
- Najm al-Din Kubri (1362). *Adab al-Sufiya*. Edited by Masoud Ghasemi, Zawar Bookstore, Tehran.
- Najm al-Din Kubri (1363). *Al-Asul al-Ashrah*, translation and explanation by Abdul Ghafoor Lari, publisher, Tehran.
- Najm al-Din Kubri (1364). *Risale-i il-Ha'im al-Kha'if min lomah al-La'im*, introduction by Tawfiq Subhani, Kayhan Publishing Organization.
- Najm al-Din Kubri (1993). *Fa'a'ih al-Jamal wa Fawa'ih al-Jalal*, study and research by Yusuf Zidan, Dar Suad al-Sabah.
- Pirnia, Hassan, Iqbal, Abbas (1991). *History of Iran*, Khayyam Bookstore
- Sabuki, Taj al-Din Abu Nasr Abd al-Wahhab (1945). *Tabaqat al-Shafi'iyyah al-Kubra*, Cairo.
- Safa, Zabihullah (1992). *History of Literature in Iran*, 12th edition.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (1997). *The Search for the Future in Iranian Sufism*, Amir Kabir Publishing House, Tehran.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (1998). *A Search in Iranian Sufism*, Amirkabir Publishing House, Tehran.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (1998). *Step by Step to Meeting God*, 11th Edition, Elmi Publications, Tehran.
- Zarrinkoob, Abdolhossein (2007). *The Value of the Sufi Heritage*, Amirkabir Publishing House, Tehran.